

DUŠA NA POSLU: Od otuđenja do autonomije

Franko 'Bifo' Berardi

Digitalni rad i apstrakcija

Šta danas znači raditi? Kao generalna tendencija, proces rada se izvodi prema istim fizičkim obrascima: svi mi sedimo ispred ekrana i pokrećemo prste preko tastature. Mi kucamo.

S jedne strane, rad je postao mnogo više uniformisan sa fizičkog i ergonomskeg stanovišta, ali sa druge, postaje sve različitiji i specijalizovaniji uzimajući u obzir sadržaj koji razvija. Arhitekta, agenta za putovanja, programeri softvera i advokati dele isti fizički gest, ali oni nikada ne mogu razmeniti svoje poslove, jer svako od njih razvija posebnu i lokalizovanu sposobnost koja se ne može preneti na one koji ne dele isto obrazovanje i koji nisu upoznati sa istim kompleksnim kognitivnim sadržajima.

Kada je rad imao suštinski razmenljiv i depersonalizovan karakter, smatrao se nečim stranim. Bio je mehanički nametnut hijerarhijom i predstavljan kao dodeljen zadatak koji se izvodi samo u zamenu za nadnicu. Definicija zavisnog nadničarskog rada bila je adekvatna za ovakvu vrstu društvene aktivnosti, koja se sastojala iz prodavanja vremena osobe.

Digitalne tehnologije otvaraju potpuno novu perspektivu rada. Najpre, one menjaju odnos između koncipiranja i izvršenja, i stoga, odnos između intelektualnog sadržaja rada i njegovog manuelnog izvršenja. Manuelni rad je generalno izvršavan automatski programiranim mašinama, dok je inovativni rad, onaj koji efektivno proizvodi vrednost, zapravo mentalni rad. Materijal koji treba transformisati je simuliran digitalnim sekvencama. Produktivni rad (rad koji proizvodi vrednost) sastoji se iz postavljanja simulacija koje se kasnije transformišu u stvar pomoću kompjuterizovanih mašina.

Sadržaj rada postaje mentalan, dok istovremeno ograničenja produktivnog rada postaju neizvesna. Značenje same produktivnosti postaje nedefinisano: odnos između vremena i količine proizvedene vrednosti je teško odrediti, jer za kognitivnog radnika i radnicu, sat rada nije isti sa stanovišta proizvedene vrednosti.

Značenje apstrakcije i apstraktnog rada treba da se redefiniše. Šta „apstraktni rad“ znači Marksovim (Marx) jezikom? Znači distribuciju vremena potrebnog za proizvodnju vrednosti bez obzira na kvalitet, bez odnosa prema specifičnoj i konkretnoj upotrebi koju proizvedeni objekat može da ima. Industrijski rad je, generalno, apstraktan jer je njegov specifični kvalitet i konkretna upotreba bila potpuno irelevantna u poređenju sa njegovom funkcijom ekonomske valorizacije. Možemo li tvrditi da je ova apstraktna redukcija i dalje na snazi u eri info-proizvodnje? U izvesnom smislu, da, možemo, i takođe možemo da tvrdimo da je ova tendencija produžena do ekstrema, jer je rad izgubio bilo kakav zaostatak materijalnosti i konkretnosti a proizvodna aktivnost ispoljava svoju moć samo nad onim što je ostalo: simbolička apstrakcija, bitovi i cifre, različite informacije elaborirane proizvodnom aktivnošću. Možemo tvrditi da je digitalizacija procesa rada učinila svaki rad istim sa fizičkog i ergonomskeg stanovišta, jer svi radimo istu stvar: sedimo ispred ekrana i tipkamo po tastaturi. Naša aktivnost je potom transformisana nizom mašina u arhitektonski projekat, televizijski scenario, hiruršku operaciju, u premeštanje četrdeset metalnih kutija ili pak u rezervisanju stolova u restoranima.

Kao što je već rečeno, sa stanovišta fizičke aktivnosti, ne postoji razlika između izvođenja procesa rada agenta za putovanja, tehničara koji radi za naftnu kompaniju ili pisca detektivskih priča.

Ali, takođe možemo da tvrdimo i suprotno. Rad je postao delom mentalnog procesa, elaboracija znakova bogatih znanjem. Postao je mnogo specifičniji, mnogo specijalizovaniji: advokati i arhitekta, kompjuterski tehničari i prodavci u tržišnim centrima, svi sede ispred istih ekrana i tipkaju po istim tastaturama: ipak, nikada ne bi mogli da zamene svoja radna mesta. Sadržaj

njihovih elaboriranih aktivnosti potpuno je drugačiji i ne može lako da se transmituje.

Sa druge strane, takođe sa stanovišta fizičke aktivnosti, hemijski, metalski ili mašinski radnik i radnica izvode sasvim drugačije poslove, ali potrebno je samo nekoliko dana da metalski ili mašinski radnik ili radnica steknu operativno znanje neophodno da bi obavljali rad radnika i radnice u hemijskoj industriji i obrnuto. Što je više industrijski rad pojednostavljen, više postaje međusobno razmenljiv.

Ljudski terminali izvode iste fizičke geste ispred kompjutera i svi se povezuju sa univerzalnom mašinom elaboracije i komunikacije: jer što je njihov rad fizički pojednostavljeniji, manje su njihovo znanje, sposobnosti i izvođenja međusobno razmenljivi. Digitalni rad manipuliše apsolutnim apstraktnim znacima, ali njegova funkcija rekombinacije je specifičnija i postaje sve više personalna, stoga je sve manje razmenljiv. Zbog toga, *haj-tek* radnici i radnice imaju tendenciju da smatraju rad najesencijalnijim delom njihovih života, najspecifičnijim i najličnijim.

To je upravo suprotno od onoga što se desilo industrijskom radniku i radnici, za koje je osam sati nadničarskog rada bilo vrsta privremene smrti iz koje se mogu probuditi samo nakon zvuka sirene koja označava kraj radnog dana.

Preduzetništvo i želja

U svom humanističkom renesansnom značenju, reč preduzetništvo referiše na aktivnost koja ima za cilj da svetu da humanu formu. „Preduzetništvo“ humanističkog umetnika i umetnice je znak nezavisnosti čovečanstva od sudbine i čak i od božanske volje. Za Makijavelija (Machiavelli), preduzetništvo je poput politike jer se emancipuje od sudbine i realizuje republiku, prostor gde različite ljudske volje testiraju i upoređuju svoju oštroumnost i sposobnost kreiranja.

U svom kapitalističkom značenju, reč preduzetništvo dobija nove nijanse, iako ne gubi svoje značenje slobodne i konstruktivne aktivnosti. Preduzetništvo znači invenciju i slobodnu volju. Rad je repeticija i izvršavanje zadataka. Preduzetništvo je investiranje kapitala koje generiše novi kapital, zahvaljujući valorizaciji koju rad čini mogućom. Rad je servis nadnice koji valorizuje kapital ali obezvređuje radnike i radnice. Šta je danas ostalo od suprotnosti između radnika i radnica i preduzetništva, i kako se samo značenje i percepcija preduzetništva menja u društvenoj imaginaciji?

Preduzetništvo i rad su manje suprotnosti u okviru društvene percepcije i u svesti kognitivnih radnika i radnica, odnosno u svesti onih koji izvode najviši nivo produktivnog rada i valorizacije i koji predstavljaju opštu tendenciju društvenih procesa rada. Oni koji su aktivni u poslovima visokog kognitivnog nivoa, odnosno oni koji retko mogu da zamene radna mesta, ne suprotstavljaju svoj rad kreaciji koju podrazumeva reč preduzetništvo: upravo suprotno, oni su skloni da smatraju sopstveni rad, čak i ako je formalno zavisian, preduzetništvom u okviru kojeg mogu da potroše najbolji deo svoje energije, nezavisno od ekonomskih i pravnih uslova u okviru kojih se izražava.

Da bi se razumela ova mutacija u percepciji značenja preduzetništva, mora se uzeti u obzir presudan faktor: dok industrijski radnici i radnice investiraju mehaničku energiju u usluge nadničarskog tipa po depersonalizovanom modelu repeticije, *haj-tek* radnici i radnice investiraju svoje posebne kompetencije, svoje kreativne, inovativne i komunikativne energije u proces rada; odnosno, najbolji deo njihovih intelektualnih kapaciteta. Kao posledica, preduzetništvo (nezavisno od pravnog odnosa između vlasništva i rada) sklono je da postane centrom ka kojem se želja fokusira, objekat investiranja koji nije samo ekonomski već i psihološki. Samo ukoliko to uzmemo u obzir možemo da razumemo zašto u poslednje dve decenije nezadovoljstvo i izostajanje s posla postaju marginalni fenomeni, dok predstavljaju centralni element u društvenim odnosima kasnog industrijskog perioda.

Tokom osamdesetih godina XX veka (čak i više, kao što znamo, devedesetih), prosečno radno vreme značajno se produžilo. Tokom 1996. godine, prosečan radnik i radnica investirali su 148 sati više od svojih kolega i koleginica iz 1973. godine. Po podacima Biroa za statistiku rada u Sjedinjenim Američkim Državama, procenat pojedinaca koji rade više od 49 sati nedeljno porastao

je od 13% 1976. godine na 19% tokom 1998. godine. Za menadžere i menadžerke, porastao je od 40% na 45%. Predviđanje da će razvoj kompjuterizovanih tehnologija u cilju automatizacije dovesti do smanjenja vremena u toku kojeg se radi, pokazala se i tačnom i pogrešnom, dok u konačnoj analizi moramo da je smatramo pogrešnom. Zaista je tačno da je neophodno radno vreme opalo u sferi industrijske proizvodnje, i stoga je tačno da raste broj industrijskih poslova koji se eliminišu i koje zamenjuju mašine, ili se, pak, premeštaju u delove sveta gde rad ne košta ništa i nezaštićen je radničkim sindikatima. Ali, takođe je tačno da se vreme naizgled oslobođeno upotrebom tehnologije u stvari transformiše u *sajber*-vreme, u vreme mentalnog procesovanja apsorbovanog u beskonačne procese proizvodnje *sajber*-prostora.

Kako je moguće objasniti preobražaj radnika i radnica od nezadovoljstva do prihvatanja? Svakako, jedan od razloga je i politički poraz od kojeg radnička klasa pati od kraja sedamdesetih godina XX veka, zbog tehnološkog restrukturiranja, konsekvantne nezaposlenosti i nasilne represije nanešene političkoj avangardi. Ali, sve to nije dovoljno.

Da bi se razumela psihološko-društvena promena stava prema radu, neophodno je uzeti u obzir presudnu kulturnu transformaciju povezanu sa promenom društvene srži od domena manuelnog rada do kognitivnog rada.

Šta se dešava u domenu kognitivnog rada? Zašto ova nova vrsta radnika i radnica vrednuje rad kao najinteresantniji deo svog života i stoga se više ne suprotstavlja produženju radnog dana, već je zapravo spreman da ga produži sopstvenim izborom i voljom?

Da bi se odgovorilo na ovo pitanje, mora se uzeti u obzir nekoliko faktora, od kojih je neke teško analizirati u ovom kontekstu. Na primer, poslednjih decenija urbane i društvene zajednice progresivno gube interes za delovanjem, jer su svedene na strukture ispražnjene od humanizma i radosti u odnosima koje su negovali. Seksualnost i su-život su transformisani u standardizovane mehanizme, zvanično odobrene i komodifikovane: zabrinjavajuća potreba za identitetom zamenila je pojedinačna zadovoljstva tela. Knjige poput Majk Dejvisove (Mike Davis), *City of Quartz* ili *The Ecology of Fear* (*Grad kvarca* ili *Ekologija straha*), ukazuju da je kvalitet života efektivno i psihološki opao, zbog labavljenja veza u zajednici i sterilne opsesije bezbednošću.

Čini se da se sve manje zadovoljstva i sigurnosti može naći u ljudskim odnosima, u svakodnevnom životu, u afektivnosti i komunikaciji. Posledica tog gubitka erosa u svakodnevnom životu je investiranje želje u posao i danas se može razumeti kao jedino mesto koje obezbeđuje narcisoidno osnaženje individua, koje se koristi da bi se drugi perceptovali u skladu sa pravilima kompeticije, odnosno kao opasnost, osiromašenje i ograničenje, pre nego isustvo, zadovoljstvo i obogaćenje.

Poslednjih decenija, efekat toga proizveden u svakodnevnom životu je uopšteni gubitak solidarnosti. Imperativ kompeticije je postao dominantan na poslu, u medijima, u kulturi u svakom smislu, kroz sistematičnu transformaciju drugog u konkurenta, stoga u neprijatelja.

Bogatstvo?

Ali, još uvek nismo odgovorili na naše pitanje: kako se desilo da posle dugog perioda društvene autonomije obeležene odbijanjem rada, kada je društvena solidarnost preovladala kompeticiju a kvalitet života moć i akumulaciju novca, da je rad ponovo stekao centralnu poziciju u imaginaciji, i u skali društveno prepoznatih vrednosti kao i u kolektivnoj psihologiji? Zašto danas veliki broj radnika i radnica smatra rad za najinteresantniji deo njihovih života, ne suprotstavljajući se produženju radnog dana i umesto toga spontano birajući da se ono produži još više? Naravno, to se dešava i usled dramatičnog pogoršanja socijalne zaštite, koju je odredilo trideset godina *deregulacije* i eliminacije javne strukture podrške, ali to je samo delimičan razlog.

Na antropološkom nivou, odlučujući aspekt je bila afirmacija životnog modela potpuno fokusiranog na vrednosti bogatstva i zapravo redukcija koncepta bogatstva na ekonomsku i kupovnu moć. Ali, zapravo, identifikacija bogatstva sa vlasništvom nije uopšte očigledna.

Na pitanje „Šta je bogatstvo?“ možemo odgovoriti na dva potpuno suprotstavljena načina. Možemo vrednovati bogatstvo na osnovu kvantiteta robe i posedovane vrednosti, ili ga možemo

vrednovati na osnovu kvaliteta radosti i zadovoljstva što su naša iskustva u stanju da proizvedu u našim senzitivnim organizmima. U prvom slučaju bogatstvo je objektivizovani kvantitet, u drugom je subjektivni kvalitet iskustva.

Novac, bankovni računi i ekonomski rast nisu jedini parametri koji određuju ovu novu sklonost ka radu, dominirajući psihološkom i ekonomskom scenom u poslednjih dvadeset godina. Ali su svakako dominantni faktori. Ekonomistička ideologija je kompulzivno usredsređena na ubeđenje da voleti posao znači novac, i da novac znači sreću. To je samo delimično tačno.

Hajde da ponovimo pitanje: šta znači bogatstvo? Jedini postojeći odgovor na ovo pitanje je ekonomski: bogatstvo znači posedovati sredstva koja nam omogućuju da konzumiramo, naime posedovanje novca, kredita i moći. Ipak, to je i dalje nezadovoljavajući odgovor, delimičan, možda čak i potpuno pogrešan, koji proizvodi bedu za sve, čak i za one koji su u stanju da akumuliraju dosta od tih sredstava. Ovaj odgovor predstavlja bogatstvo kao projekciju vremena usmerenog na sticanje moći kroz dobit i potrošnju. Ali, umesto toga, bogatstvo se može razumeti i kao jednostavan kapacitet da se uživa u svetu, u smislu vremena, zasićenja i slobode.

Prirodno, ove dve definicije bogatstva su u konfliktu, i to ne samo kao definicije. One su zaista dva različita modaliteta odnosa prema svetu, vremenu i prema telu. Što više vremena provodimo kako bi prikupili sredstva za potrošnju, manje vremena imamo za uživanje u svetu koji nam je na raspolaganju. Što više investiramo naše nervne energije kako bi došli do kupovne moći, manje možemo da ih investiramo u uživanje u nama samima. Upravo ova tema – potpuno ignorisana od strane ekonomskog diskursa – odnosno pitanje sreće i nezadovoljstva u hiperkapitalističkim društvima, danas se eksploatiše. Da bi se steklo više ekonomske moći (više novca, kredita), neophodno je posvetiti sve više vremena društveno priznatom radu. Ovo zapravo znači da je postalo neophodno redukovati vreme za radost i iskustva, ukratko, za ceo život. Smatrati bogatstvo radošću smanjuje se proporcionalno naspram rasta bogatstva shvaćenog kao ekonomske akumulacije, iz jednostavnog razloga jer drugo pomenuto mentalno vreme predodređeno je za akumulaciju pre nego za uživanje.

Sa druge strane, bogatstvo shvaćeno kao ekonomska akumulacija raste proporcionalno sa redukcijom disperzivnog zadovoljstva, izazivajući patnju, kontrakcije i stres društvenog nervnog sistema, bez kojeg ne može da bude bilo kakve akumulacije.

Ali, dve perspektive proizvode isti efekat: širenje ekonomskog domena podudara se sa redukcijom erotske sfere. Kada stvari, tela i znakovi postanu deo semiotičkog modela ekonomije, bogatstvo se može doživeti jedino na posredovan, reflektovan i odložen način. Kao u beskonačnim odrazima u ogledalima, ono što se zaista doživljava je proizvodnja oskudice i potrebe, kompenzovane brdom, krivom i neurotičnom potrošnjom jer ne možemo da trošimo vreme uzalud; moramo da se vratimo na posao. Stoga, bogatstvo više ne predstavlja mogućnost uživanja u stvarima, telima i znakovima u vremenu, već ubranu i ekspanzionističku proizvodnju njihovog gubitka, transformisanog u prometnu vrednost i anksioznost.

Sada konačno možemo da odgovorimo na pitanje: na koji način je rad ponovo dobio centralno mesto u društvenoj afektivnosti i zašto je društvo razvilo novu privlačnost prema radu?

Jedan od razloga je dobro znan: u situaciji nadmetanja, radnici i radnice su u obavezi da prihvate ovu praiskonsku ucenu: radi koliko je god moguće ili umri. Ali, postoji i drugi odgovor koji možemo da damo, s obzirom na osiromašenje svakodnevnog života i odnosa sa drugima, gubitak erotičnosti u iskustvu komunikacije.

Razlozi iza nove ljubavi prema radu mogu da se nađu ne samo u materijalnom osiromašenju koje je nastalo usled kolapsa socijalne sigurnosti, već i u osiromašenju egzistencije i komunikacije. Obnavljamo našu ljubav prema radu jer ekonomsko preživljavanje postaje sve teže i svakodnevni život postaje sve usamnjeniji i naporniji: život u metropolama postaje toliko tužan da se može desiti da ga takođe prodamo za novac.

Rad, komunikacija, zajednica

Reč „preduzeće“ koja je u industrijskoj fazi kapitalizma značila samo kapitalističku organizaciju sa ekonomskih ishodištem kao što je razvoj ljudske radne snage i akumulacija vrednosti, danas znači nešto beskrajno kompleksnije. Dobijajući nazad nešto od svog originalnog humanističkog značenja, reč preduzetništvo referiše na odgovornu ljudsku inicijativu transformacije sveta, prirode i samih odnosa prema drugima.

Naravno, preduzeće se razvija u okvirima kapitalističke ekonomije i stoga su njegova ograničenja ista kao i ona koja karakterišu esencijalne kapitalističke forme: eksploatacija, proizvodnja oskudice, nasilno nametanje i pravila uspostavljena silom. Ali, postoji i jedna dvosmislenost koja mora da se razume: preduzeće je potčinjeno kapitalističkim pravilima, ali i postoje razlike među njima. Očajnički pokušaj da se dođe do slobode, čovečnosti i sreće gde akumulacija vrednosti vlada, ostaje upravo na ovoj potencijalnoj razlici.

Ulaganje u želje je ono što se pojavljuje na poslu, jer je društvena proizvodnja počela da inkorporira sve više i više delova mentalnih aktivnosti i simboličkih, komunikativnih i afektivnih akcija. Ono što se unosi u proces kognitivnog rada je upravo ono što esencijalnije pripada ljudskim bićima: produktivna aktivnost se ne preduzima kao fizička transformacija stvari već komunikacije, kreacije mentalnog stanja, osećanja i imaginacije.

Klasični industrijski rad i posebno organizovani oblik fordističke fabrike nije imao odnos prema zadovoljstvu. Takođe nije imao odnos prema komunikaciji: komunikacija je u stvari bila osujećena, fragmentovana i obstruirana, dok god su radnici i radnice bili aktivni na pokretnoj traci. Industrijski rad je uglavnom bio karakterisan dosadom i bolom, kako su izveštavali sociolozi u metalurgijskim i mašinskim izveštajima, koji su tokom pedesetih i šezdesetih godina XX veka izučavali uslove radnikovog otuđenja i atomizacije.

Stoga su radnici i radnice pronalazili mesta socijalizacije u subverzivnim radničkim zajednicama, političkim organizacijama ili sindikatima, gde su se njihovi članovi i članice organizovali protiv kapitala. Zajednice radnika i radnica su postale glavni oblik dobrog života i svesne organizacije klase koju je kapital primoravao (i dalje primorava) da živi veći deo svoje egzistencije u nehumanim uslovima. Zajednica je takođe bila jedini oblik znanja za klasu koju je kapital primoravao (i dalje je primorava) da živi u uslovima mentalne pasivnosti. Zajednice radnika i radnica bile su oblici univerzalne svesti koju su proizvodili. U takvoj organizaciji, radnici i radnice mogu da napuste uslove apstraktnog rada da bi otkrili konkretnu komunikaciju kroz zajednički projekat, kroz deljenu mitologiju. Ova vrsta zajedništva – komunizma – nema nikakve veze sa istorijskim komunizmom koji su tokom XX veka nametale feudalne, militantne i ideološke birokratije. Jedini odnos između državnog komunizma koji je uveden u Sovjetskom savezu i u drugim državama, i autonomnog komunizma radnika i radnica, je sistematski ispoljavano nasilje prvih nad drugima, da bi ga potčinilo, disciplinovalo i uništilo.

Politički komunizam je bio moć nazadnih despotskih birokratija koje su vršile represiju i nasilje da bi zaštitile sopstvenu moć od globalne dinamike kapitala. U trenutku kada su ove dinamike postale jače od otpora birokratija, politički komunizam je pobeđen od strane svetskog kapitalizma i ekonomske moći kapitalističke globalizacije. Autonomni komunizam radnika i radnica imao je drugačiju sudbinu: paralelnu u određenom smislu, ali ipak različitu. Radnički komunizam je delimično bio potčinjen kapitalu, tako što je radničko protivljenje transformisano u inovativne dinamike (odbijanje rada, zamena radne snage mašinama i pomeranje proizvodnje ka digitalnim sistemima).

Delimično, stoga, radnički komunizam bio je sveden na sterilan ostatak, sve više marginalan. Radnički komunizam više ne postoji, jer radnici i radnice više ne pripadaju zajednici. Industrijski radnici i radnice nisu nestali sa lica zemlje. Globalizacija je, u stvari, značajno uvećala krug industrijskog rada, pomerajući ga ka najsiromašnijim periferijama planete i degradirajući ga na nivo polu-ropstva.

Ali, deteritorijalizacija kapitala se odigrala vrlo brzo, neuporedivo brže od potrebnog vremena da bi radnici i radnice izgradili svoje zajednice. Pol Virilio (Paul Virilio) na vrlo dobar

način opisuje funkciju brzine u odnosu između države i vojnih blokova, kroz modernu eru. Ali, brzina klasne borbe i kapitala, bila je još više odlučujuća. Digitalne tehnologije i finansijski karakter svetske ekonomije ubrzavaju tempo transfera kapitala, promena u organizaciji rada i kreacije i demontaže proizvodnih centara širom sveta.

Dok industrijski rad nije implicirao komunikaciju i nije privlačio energije želje, upravo suprotno može da se kaže za kognitivni rad. Info-radnici i -radnice ponekad mogu da se opišu kao zanatlije, jer ulažu svoje znanje i kreativnost u proces proizvodnje mreža. Njihova energija se pomera sa jedne tačke proizvodne mreže na drugu: dok hvata deliće informacije da bi ih rekombinovao u skladu sa konstantno promenljivim opštim okvirom.

Ulaganje želje, koja je za zanatliju duboku povezana sa njegovom lokalnom zajednicom čije su potrebe obično imale ohrabrujući karakter, za info-radnika i -radnicu razvija se potpuno drugačije, proizvodeći anksioznost, nesigurnost i konstantnu promenu. Fleksibilnost je neophodnost da se pomeraju i konstantno menjaju perspektive. U pitanju je dvostrano uporište želje i produktivnost info-radnika i -radnica. Iskustvo, znanje i protočnost (flux) istovremeno su konstitutivni aspekti postojanja i kontekst aktivnog rada.

Kognitivni rad esencijalno je rad komunikacije, odnosno, uposlena komunikacija. Sa određenog stanovišta, to može da se posmatra kao obogaćenje iskustva. Ali, takođe je (i ovo je generalno pravilo) osiromašenje, jer komunikacija gubi karakter besplatnog i slobodnog, zadovoljavajućeg i erotskog kontakta, dok postaje ekonomska neophodnost, nevesela fikcija.

Štaviše, nisu svi oblici rada koji na neki način mogu da se definišu kao mentalne aktivnosti povezani sa komunikacijom, invencijom i kreativnošću. Karakterističan aspekt info-rada je činjenica da se ne može svesti na bilo koju kategoriju, čak ni na deteritorijalizaciju autonomije ili kreativnosti. Ljudi koji sede za svojim terminalima ispred monitora, ponavljajući svakog dana istu operaciju na hiljade puta, odnose se prema radu na sličan način kao i industrijski radnici i radnice. Stoga, ono što moramo da razumemo je novi element, činjenica da je kreativni rad u krugu mreže beskonačno fleksibilan, može da se uspostavi i da se ukine, i upravo u ovoj identifikaciji sa ukidanjem možemo da pronađemo i njegovu želju i njegovu anksioznost. U okviru celine mentalnog rada moramo na pravilan način da razlikujemo kognitivni rad, gde su intelektualne energije angažovane u konstantnoj kreativnoj deteritorijalizaciji, od mentalnog rada čisto primenjive prirode, koji je još uvek kvantitativno preovlađujući. Čak i u okviru ciklusa mentalnog rada možemo da razlikujemo „radnike i radnice mozga“ (*brain workers*) od „lančanih radnika i radnica“ (*chain workers*) (1). Ali, fokusiraću se na najinventivnije i najspecifičnije oblike, jer oni predstavljaju trend koji transformiše celokupnu društvenu proizvodnju.

Kognitivni rad u mreži

Da bi se razumele transformacije koje je društvena percepcija rada prošla tokom poslednjih nekoliko decenija i kako je odredila radnikovo stanje kulturne i psihološke zavisnosti, moramo da analiziramo i investiranje želje u domen info proizvodnje i formalne aspekte radnih odnosa.

Digitalna transformacija je započela dva različita ali integrisana procesa. Prvi je uvlačenje rada unutar mreže, odnosno, koordinacija različitih fragmenata rada u jedinstven protok informacija i proizvodnje koja je omogućena digitalnom infrastrukturom. Drugi je diseminacija radnog procesa na mnoštvo proizvodnih i formalno autonomnih ostrva, ali zapravo koordinisanih i nadasve zavisnih. Kao što smo rekli, kognitivni rad se manifestuje kao info-rad, odnosno kao beskonačna rekombinacija velikog broja informacija, dostupnih digitalnom potporom. Kada saradnja znači transfer, elaboraciju i dekodiranje digitalizovane informacije, evidentno je da mreža funkcioniše kao njen prirodan okvir.

Funkcija komande nije više hijerarhijski nametnuta, lokalizovana u fabrici, već transverzalna, deteritorijalizacijska funkcija, koja prožima svaki fragment radnog vremena.

Ne-hijerarhijski karakter mrežne komunikacije postaje dominantan u celokupnom ciklusu društvenog rada. To učestvuje u predstavljanju info-rada kao nezavisnog oblika rada. Ali, ta nezavisnost je, kao što smo videli, ideološka fikcija koja prikriva nov i rastući oblik zavisnosti, iako

on više nije deo ranijih formalnih hijerarhija čija je komanda nad procesom rada bila direktna i dobrovoljna. Ta nova zavisnost je sve prisutnija u automatskoj fluidnosti mreža: u pitanju je striktna međuzavisnost subjektivnih fragmenata, različitih ali objektivno zavisnih od fluidnih procesa, od sleda i spoljnih i unutarnjih automatizama u odnosu na proces rada što reguliše svaki gest, svaki proizvodni delić.

I jednostavni radnici-izvršitelji i preduzetnički menadžeri dele jasnu percepciju da zavise od konstantnog protoka koji ne može da se prekine i iz kojeg ne mogu da iskorače, po cenu da će biti marginalizovani. Kontrola nad procesom rada nije više garantovana hijerarhijom većih i manjih šefova što je tipično za tejlorsističku fabriku, već je inkorporirana u fluks. Mobilni telefon je tehnološki uređaj koji verovatno najbolje ilustruje ovu vrstu mrežne zavisnosti. Većina info-radnika i radnica ostavljaju mobilni telefon uključenim čak i kada ne rade. Upravo to ima ogromnu ulogu u organizaciji rada kao ličnog-preduzeća koje je formalno autonomno ali suštinski zavisno. Digitalna mreža je sfera gde je prostorna i vremenska globalizacija rada moguća. Globalni rad je beskonačna rekombinacija velike količine fragmenata koji proizvode, elaboriraju, distribuiraju i dekodiraju znake i informacijske jedinice najrazličitije vrste. Rad je ćelijska aktivnost gde mreža aktivira beskonačne rekombinacije. Mobilni telefoni su instrumenti koji rekombinaciju čine mogućom. Svaki info-radnik i radnica poseduje kapacitet da elaborira posebne semiotičke segmente koji moraju da se slažu sa bezbrojnim drugim semiotičkim fragmentima da bi proizveli okvir kombinacijskog entiteta što je info-roba, ili Semiokapital.

Ali da bi ova kombinacija bila moguća, jedinstven, beskrajno fleksibilan (i konstantno reaktivan na pozive Semiokapitala) proizvodni segment nije dovoljan: potreban je uređaj, koji može da povezuje različite segmente, konstantno koordinišući i lokalizujući u realnom vremenu fragmente info proizvodnje. Mobilni telefon, najbitniji artikal konzumiranja poslednje dekade, omogućuje upravo ovu funkciju na masovnom nivou. Industrijski radnici i radnice morali su da provedu osam časova dnevno na posebnom mestu ukoliko su želeli da prime plate u zamenu za proizvodne geste, koje izvode uvek iznova na specifičnoj teritoriji.

Mobilnost proizvoda je omogućena pokretnom trakom dok su radnici moralo da ostanu na mestu, bez pokreta u prostoru i vremenu. Info-radnici i radnice, umesto toga, konstantno se kreću po dužini, širini i dubini sajber-prostora. Oni se kreću da bi pronašli znake, da bi elaborirali iskustvo, ili jednostavno da bi pratili puteve sopstvene egzistencije. Ali u svakom trenutku i na svakom mestu oni su dostupni i mogu biti pozvani nazad da izvode produktivnu funkciju koja će ponovo biti umetnuta u ciklus globalne proizvodnje. U izvesnom smislu, mobilni telefoni realizuju kapitalistički san, a to je da mogu da apsorbuju svaki mogući atom vremena tačno u trenutku kada ga ciklus proizvodnje zahteva. Na ovaj način, radnici i radnice nude svoj celokupni dan kapitalu i plaćeni su jedino za trenutke kada je njihovo vreme upotrebljeno. Info-proizvođači mogu da se posmatraju i kao neuro-radnici i radnice. Oni pripremaju svoj nervni sistem kao aktivni prijemni terminal za koliko je god moguće više vremena. Ceo njihov dan postaje subjektom semiotičke aktivacije koja postaje direktno produktivna samo kada je to potrebno.

Samorealizacija i odbijanje rada

Tokom šezdesetih i sedamdesetih godina XX veka, na samom vrhuncu zrele faze industrijskog sistema, kada je fordistički mehanički model zasnovan na repetitiji dostigao svoje savršenstvo, osećanje otuđenosti radnika i radnica od industrijskog rada i njihovo odbijanje rada našlo je potporu u kulturnom talasu koji je postavio pitanje otuđenja u srž kritičkog sistema. U svom filozofskom značenju, otuđenje je značilo gubitak ljudske autentičnosti, razmenu onoga što je u muškarcima i ženama esencijalnije humano za nešto materijalno vredno, kao što su plata, novac ili roba. Filozofije idealističkog miljea pod uticajem egzistencijalizma, bili su vrlo prisutne u političkim pokretima tog vremena. One su smatrale da je kapitalizam razlog za otuđenje koje oduzima ljudsku humanost u zamenu za podređeno i konformističko učestvovanje u cirkulaciji robe. Kao posledica toga, ove filozofije su za svoj glavni politički cilj držale postizanje društvenih uslova gde bi se produktivni rad i samorealizacija međusobno približili.

Zatim tokom sedamdesetih godina XX veka feministički i gej pokreti su se identifikovali sa idejom da je „lično političko“. Mislili su zapravo da nije samo politička moć i vladanje u pitanju u društvenim borbama. Ono što je bilo u pitanju je, na prvom mestu, kvalitet života, zadovoljstvo i patnja, samorealizacija i poštovanje različitosti: želja kao motor kolektivne akcije.

A/traverso, časopis koji je imao izvestan uticaj na pokrete mladih tokom sedamdesetih godina XX veka, izašao je jednom priliko pod naslovom: „Praksa sreće je subverzivna kada postane kolektivna.“ Pokret 1977. godine – u svojoj raznobojnoj i kreativnoj italijanskoj verziji i u britanskoj takođe, kao pank, gotik, uznemirujući – zanovan je na jednoj intuiciji: želja je određujuće polje svakog društvenog procesa promene, svake transformacije imaginacije, svake promene kolektivne energije. Samo kao manifestaciju želje možemo razumeti odbijanje nadničarskih odnosa od strane radnika i radnica, od usklađivanja njihovih života sa vremenskim ritmom pokretne trake, koje se realizuje kroz izostajanje s posla i kroz sabotažu.

Bogate, svesne, proizvodno i kulturno autonomne, oslobođene individualnosti besno su odstupile od ideologije žrtvovanja i radne etike: rad je bio denunciran na čistu hijerarhizovanu repetitivnu, uskraćenu od bilo kakve inteligencije ili kreativnosti. Dakle, pokret 1977. godine koristio je ideologiju sreće kao moćan kritički instrument protiv tejlorske fabrike i fordističkog proizvodnog kruga, ali takođe i protiv društvene i disciplinarnе strukture zasnovane na fabričkom modelu.

U dolazećim godinama, neki odlučujući događaji potpuno su izmenili proizvodni, društveni i kulturni pejzaž.

Najpre, digitalne tehnologije su se širile veoma brzo, na mnoge načine transformišući modalitete produktivnog rada i njegovih spletova.

Drugo, hijerarhijska struktura fabričkog modela je propala.

Aspiracija ka samorealizaciji postala je fundamentalna u rekonstrukciji tekućeg društvenog modela, što je bilo u savršenom skladu sa digitalnim modelima proizvodnje. Društvena istorija može da se posmatra kao neprekinuta priča o odbijanju rada i rekonstrukciji proizvodnog sistema, gde recipročni otpor i reakcija deluju zajedno. U industrijskim društvima kapital i radnička klasa imaju kontradiktorne interese, ali su takođe imali i zajedničke. Kontradikcija je proizilazila iz činjenice da je kapital nameravao da uzme od živog rada najveću moguću količinu radnog vremena i vrednosti, dok su interesi radnika i radnica umesto toga bili izbegavanje eksploatacije, čuvanje svojih fizičkih i intelektualnih energija za sebe same. Međutim, istovremeno, radnici/e i kapital su imali zajednički interes da redukuju neophodno radno vreme, uvodeći produktivni automatizam, mašine i tehnologije. To je ono što se zapravo desilo. Radnička borba za moć učinila je i da kapital koristi mašine umesto radnika, upravo onako kako je Marks anticipirao u svom delu *Grundrisse*. Uvođenje mikroelektronskih tehnologija, digitalizacija mašinerije i kompjuterizacija proizvodnog procesa ubrzano su vodili ka transformaciji karakteristika rada i do njene generalne intelektualizacije.

Tokom XX veka, pitanje odnosa između intelektualnog i manuelnog rada bilo je neprestano postavljano. Maks Veber (Max Weber) tematizuje ovaj odnos, Lenjin ga uzima kao osnovu teorije partije i Gramši (Gramsci) ga misli u novom svetlu. Ali, kada se intelektualni rad pomene u teorijskoj tradiciji radničkog pokreta, referiše se na funkciju koja je odvojena od proizvodnog procesa roba, kao funkcija kontrole koja upravlja i ideološki organizuje saglasnost i stoga ima i izvršnu i političku funkciju.

Prava produktivna funkcija bila je delegirana manuelnom radu, odnosno direktnoj transformaciji fizičkih materijala. Intelektualni rad je stekao materijalnu moć i postao je instrument političkog i tehničkog osnaženja industrijskog rada i radničke klase. Automatizacija je već počela da se širi tokom zrelog industrijskog perioda: podrazumevala je da mašinerija može da pretpostavi transformacione funkcije, tako da bi manuelni rad bio u velikoj meri ojačan. Tokom sedamdesetih godina XX veka, sve više i više operativnih funkcija bilo je prebacivano na mašine, uz uvođenje numerički kontrolisanih instrumenata i fleksibilnih sistema automatizacije. Ali, odlučujuća transformacija tokom osamdesetih godina XX veka bila je kompjuterizacija procesa rada. Zahvaljujući digitalizaciji, svaki konkretan događaj ne samo da može da bude simbolizovan, već i

simuliran, zamenjen informacijom. Zbog toga je progresivna redukcija celokupnog procesa proizvodnje na elaboraciju i razmenu informacija postala moguća.

U stvari, šta je informacija? Nije u pitanju jednostavan prenos znakova koji referišu na neki objekat ili događaj. Informacija je kreacija forme, koja je pridodata objektu ili događaju. U pitanju je stvaranje vrednosti, proizvodnja robe. Svaki objekat, događaj i roba može da se zameni algoritamskom informacijom koja ima mogućnost da transformiše taj objekat ili taj događaj u postojanje obeleženo razmenom.

Info-proizvodnja je dostigla sve cikluse proizvodnje robe, usluga, materijala i semiotičkih objekata, jer je digitalizacija kreirala simulakrum sveta koji je operativno integrisan u fizički svet.

Formiranju info-proizvodnog modela pridružena je kulturna i psihička evolucija radne snage, što je bitno izmenilo samu percepciju aktivnosti. U klasičnom industrijskom društvu, radnici i radnice su doživljavali eksproprijaciju njihove intelektualnosti, individualnosti i kreativnosti. U *haj-tek* proizvodnji, upravo su kognitivne sposobnosti stavljene u službu rada, a izgleda da lične osobenosti postaju predmetom valorizacije.

Intelektualizacija rada, glavni efekat tehnološke i organizacijske transformacije proizvodnog procesa u poslednje dve decenije XX veka, otvara potpuno nove perspektive samorealizacije. Ali, takođe otvara polje potpuno novih energija u valorizaciji kapitala. Nezadovoljstvo radnika i radnica industrijskim radom bazirano na kritici hijerarhije i repetitive, oduzelo je energiju kapitalu, pri kraju sedamdesetih godina XX veka. Sve želje bile su locirane van kapitala, privlačeći snage koje su se distancirale od njegove dominacije. Upravo suprotno desilo se u novoj info-proizvodnoj realnosti *nove ekonomije*: želja je prizvala nove energije i usmerila ih ka preduzetništvu i samo-realizaciji kroz rad. Izgleda da nema želje niti vitalnosti koje više mogu da postoje van ekonomskih inicijativa, van produktivnog rada i biznisa. Kapital je uspeo da obnovi svoju psihičku, ideološku i ekonomsku energiju, naročito zahvaljujući apsorpciji kreativnosti, želje i individualnih, slobodarskih pokretača samorealizacije.

Rad i otuđenje u filozofiji šezdesetih godina XX veka

Radnici i studenti ujedinjeni u svojoj borbi

Tokom 1960-ih godina, marksizam je bio pozicija koja je privlačila različite škole mišljenja, kao što su strukturalizam, fenomenologija i neo-hegelijanizam – dok snažna internacionalna eksplozija 1968. godine može da se tumači kao mesto pokretanja teorijskog rada koji se razvijao na mnogim konceptualnim nivoima, kao mesto ukrštanja različitih projekata.

Tokom 1968. godine, uz sinhronizitet koji nije postojao do tada u ljudskoj istoriji, mogli smo da vidimo velike mase ljudi širom sveta – radnike i studente – koji se bore i protiv kapitalističkog *moloha* i protiv autoritarizma socijalističkog sveta.

Iz ove perspektive, pokret 1968. godine bio je prvi fenomen svesne globalizacije. Na prvom mestu, internacionalizam je bio prisutan u svesti onih koji su učestvovali u protestima. Na Berkliju je bilo mobilizovanja zbog Vijetnama, dok su se u Šangaju dešavali protesti solidarnosti sa pariskim studentima. U Pragu studenti su se borili protiv Sovjetskog autoritarizma, dok je u Milanu neprijatelj bila kapitalistička država – ali pozitivno značenje koje se pojavljivalo iz različitih pokreta bilo je isto na svim mestima.

Značenje tih pokreta je bilo pojavljivanje nove istorijske alijanse. U pitanju je savez između masovnog intelektualnog rada i radničkog odbijanja industrijskog rada.

Uprkos tome što je duboko ukorenjena u istoriji XX veka, uprkos što je ideološki bila animirana različitim školama misli nastalih tokom XX veka, 1968. godina označava početak izlaženja iz industrijskih društava, početak procesa koji vodi ka rastakanju moderne nacije-države.

Radnici i studenti: ta dvočlanost označava novi kvalitet u kompoziciji opšteg društvenog rada i podrazumeva artikulaciju nove vrste inovativog potencijala u odnosu na istoriju XX veka.

Pojava intelektualnog, tehničkog i naučnog rada označava tu dekadu: politička moć pokreta 1968. godine proizilazi iz studentskog pokreta koji je postao masivan: oni su postali deo opšte snage društvenog rada, koju karakteriše homogenost na svetskom nivou.

Tokom šezdesetih godina XX veka, industrijska radnička klasa je pokazala rastuće otuđenje od organizacije rada, sve dok to otuđenje nije postalo otvorena neposlušnost i organizovani revolt.

U nekim sektorima proizvodnje, na primer u automobilskoj industriji, rad je imao masovno depersonalizujući karakter: upravo je u tim sektorima odbijanje rada bilo intenzivno. Sredinom sedamdesetih godina XX veka, celokupna evropska automobilska industrija bila je pokošena talasima radničkih borbi, sabotaza i izostajanja sa posla, sve dok tehnološka reorganizacija nije bila usmerena na ponovno usvajanje kapitalističkih pravila koja su porazila radničku snagu. Tehnička restrukturacija podrazumevala je zamenu ljudskog rada mašinama, automatizaciju celokupnih ciklusa proizvodnje i pokoravanje mentalnih aktivnosti.

„Radnici i studenti ujedinjeni u svojoj borbi“ možda je najznačajniji slogan tkzv. „Italijanskog crvenog dvogodišnjaka“. Tokom 1968. i 1969. godine, ove reči su uzvikivane na hiljadama protesta, mitinga, štrajkova i demonstracija: u pitanju je bilo mnogo više od političke i ideološke alijanse ili od površnog oblika solidarnosti. Bio je to znak organske integracije rada i inteligencije/intelektualnog, znak svesne konstitucije *opšteg intelekta* o kome je Marks diskutovao u svom delu *Grundrisse*.

Teorijski problemi, društvena imaginacija i filozofska kritika artikulisane tokom ovih godina direktno su primenjene na društveni i kulturni razvoj studentskih pokreta – na njegovu kulturnu i proizvodnu kovergenciju sa pokretom zasnovanim na odbijanju industrijskog rada.

Italijanski neo-marksizam, često nazivan *Workerism*-om je škola mišljenja fokusirana na odnose između borbi radničke klase i intelektualnih i tehnoloških transformacija.

Moderni intelektualac

Danas je reč „intelektualac“ izgubila mnogo od svog značenja koje je imala tokom XX veka, kada se oko ove reči okupljalo ne samo pitanje društvenog znanja, već takođe i etike i politike. Tokom druge polovine XX veka, intelektualni rad je potpuno promenio svoju prirodu, s obzirom da je progresivno apsorbovan u domen ekonomske proizvodnje. U trenutku kada su digitalne tehnologije omogućile povezivanje individualnih fragmenata kognitivnog rada, do tada izdijeljeni intelektualni rad je podvrgnut vrednosti proizvodnog procesa. Ideološki i politički oblici levo orijentisane politike, kao nasleđa XX veka, postale su neefikasne u ovom novom kontekstu.

U kontekstu prošlog buržoaskog društva, u sferi modernog prosvetiteljstva, intelektualac nije definisan svojim društvenim uslovima, već kao reprezent sistema univerzalnih vrednosti. Uloga dodeljena intelektualcu prosvetiteljstvom bila je da ustanovi i garantuje – vežbanjem racionalnosti – poštovanje ljudskih prava, jednakosti i univerzalnosti zakona.

Moderna figura intelektualca nalazi svoje filozofsko opravdanje u Kantovoj misli. U tom kontekstu, intelektualac se pojavljuje kao figura nezavisna od društvenog iskustva, ili bar na njega ne utiču društvene okolnosti u etičkim i kognitivnim izborima koje čini. Kao nosioci univerzalne ljudske racionalnosti, prosvetitelji i intelektualke mogu se smatrati za društvene odrednice Kantovog „ja mislim“. Intelektualac je garant misli oslobođene od bilo kakvih ograničenja, izraz univerzalne ljudske racionalnosti. U tom smislu, on je garant demokratije. Demokratija ne potiče iz bilo kakvog kulturnog utemeljenja ili pripadanja, već zapravo samo iz bezgraničnog horizonta mogućnosti i izbora, mogućnosti pristupa i državljanstva za svakoga, kao semiotički agent i subjekt koji razmenjuje znake da bi imao pristup univerzalnoj racionalnosti. U tom smislu, figura intelektualca je u suprotnosti sa romantičnim značenjem naroda, ili zapravo izbegava takvo značenje. Univerzalna Misao, iz koje je potekla moderna avantura demokratije, zaista je bekstvo od istoričnosti i teritorijalnosti kulture. Demokratija ne može imati oznaku kulture, naroda, tradicije: ona mora biti nezasnovana igra, invencija i konvencija, pre nego afirmisanje pripadnosti.

I istorijski i dijalektički materijalizam ističu potpuno drugačiju verziju: intelektualac postaje agent specifične istorijske poruke, predodređen da izađe iz istorije misli ka istoriji društvenih klasa. U jedanaestoj tezi u svojim *Tezama o Fojebahu*, referišući na ulogu koju znanje mora da ima u istorijskim procesima, Marks piše:

„Filozofi su *samo interpretirali* svet na razne načine; suština je, dakako, da ga *menjaju*.“

Marksistički intelektualci sebe smatraju instrumentima istorijskih procesa, koji za cilj imaju proizvodnju društva bez klasa. Komunistički projekat čini teoriju materijalnom snagom i znanjem, instrumentom promene sveta. Samo u meri u kojoj uzima udela u borbi ka napuštanju klasa i najamnog rada, intelektualac u stvaru postaje agent univerzalne misije.

Uloga intelektualaca je suštinska u političkoj filozofiji XX veka, naročito u komunističkoj revolucionarnoj misli, počev od Lenjina. U svojoj knjizi *Šta da se radi?*, Lenjin dodeljuje funkciju vođenja istorijskog procesa intelektualcu, u interesu radničke klase. Intelektualac, kao slobodan duh, nije agent društvenih interesa, već služi nadolazećim interesima, identifikuje se sa partijom koja je ultimativni kolektivni intelektualac. Za Lenjina intelektualci nisu društvena klasa, oni nemaju poseban interes da podržavaju. Mogu da postanu agenti i organizatori revolucionarne svesti koja potiče iz filozofske svesti. U tom smislu, intelektualci su najbliži čistom nastajanju Duha, ka hegelijanskom razvoju samosvesti. Sa druge strane, radnici, bez obzira što su agenti društvenih interesa, mogu jedino da se pomere iz čisto ekonomske faze (Hegelova samosvest društvenog bića) ka svesnoj političkoj fazi (samosvest kao takva) kroz političku strukturu partije, koja otelotvoruje i prenosi filozofsko nasleđe.

Sa Gramšijem, meditacije o intelektualcima postaju specifičnije i konkretnije, uprkos činjenici da Gramši još uvek misli o figuri povezanoj sa humanističkim intelektualcem, otuđenim od svake dinamike proizvodnje. Tek u drugoj polovini XX veka figura intelektualca počinje da menja svoju prirodu, jer njegova funkcija postaje snažno inkorporirana u tehnološke procese proizvodnje.

U Sartrovom radu, koji je vrlo važan za oblikovanje kulturne atmosfere koja je vodila 1968. godinu, pojam intelektualca je još uvek vezan za perspektivu svesti, pre nego za proizvodnu i društvenu perspektivu:

„*Intelektualac je neko ko se miješa u ono što ga se ne tiče* i polaže pravo na preispitivanje cjeline naslijeđenih istina i ponašanja koja se njima inspirišu, u ime globalne koncepcije čovjeka i društva [...]. [J]a ću reći da se ne mogu nazvati 'intelektualcima' naučnici koji rade na cijepanju atoma da bi usavršili oružje za atomski rat: to su naprosto naučnici. Ali, kada se isti ti naučnici, zastrašeni destruktivnom snagom oružja čije proizvođenje oni omogućuju, ujedine i potpišu manifest u kojem upozoravaju javnost na opasnost od upotrebe atomske bombe, oni tada postaju intelektualci [...]. Oni izlaze iz okvira svoje nadležnosti: proizvesti bombu je jedno, a suditi o njenoj upotrebi nešto sasvim drugo [...]. Oni zaista ne osuđuju upotrebu bombe zato što su utvrdili tehničke nedostatke, već u ime sistema vrlo spornih vrijednosti koji za vrhovnu normu uzima ljudski život.“ (2)

Za Sartra, intelektualac je onaj koji odabere da se angažuje u ime univerzalnih ciljeva, bez da je društveno predodređen za taj angažman. Ali onda kada intelektualni rad postane direktno proizvodna funkcija, jednom kada naučnik postane radnik na mašinama kognitivne proizvodnje, i pesnici radnici u okviru oglašavanja, ne postoji više univerzalna funkcija koja može da se ispuni. Intelektualni rad postaje deo autonomnog procesa kapitala.

Tokom 1968. godine, preokret u problematici je bio očigledan, iako je samo vrlo mali deo pokreta bio svestan toga.

Kao posledica masovnog pristupa obrazovanju i tehničke i naučne transformacije proizvodnje, uloga intelektualaca biva redefinisana: oni više nisu klasa nezavisna od proizvodnje, niti slobodni individualci koji preuzimaju zadatak čisto etičkog i slobodno kognitivnog izbora, već postaju masovni društveni subjekt, težeći da postanu integralni deo opšteg procesa proizvodnje.

Paolo Virno piše o „masovnoj intelektualnosti“, da bi se razumela društvena subjektivnost koja korespondira sa masifikacijom intelektualnih kompetencija u naprednom industrijskom društvu. Tokom šezdesetih godina XX veka, uzdizanje studentskih pokreta bio je znak ove promene na društvenoj sceni na kojoj se nova figura intelektualca uzdiže.

Naslov izvornog teksta/knjige: **The Soul at Work: From Alienation to Autonomy**, Franco 'Bifo' Berardi, MIT Press, 2009.

Reference:

(1) Izraz „chain workers” odnosi se na radnike i radnice u lancima prodavnica, supermarketa i tržnih centara, skladišta, transportnih usluga i u sličnim vrstama usluga. Izraz su 2000. godine skovali aktivisti iz Milana u Italiji i nazvali svoj kolektiv i *webzine* upravo tim nazivom (www.chainworkers.org), boreći se za prava ovih radnika i radnica (kao i mnogih drugih, kognitivnih radnika/ca, imigranata, itd.). Po njima, *ChainWorkers* (radnici i inicijativa) vuku svoje korene iz nekadašnjeg rada na pokretnoj traci (lancu), i još ranije, ropstva, prinudnog rada i ugovornog ropstva. (Prim. prev.)

(2) Prevod preuzet iz Žan-Pol Sartr, Portreti, Pleadoaje za intelektualce, Nolit, Beograd, 1984. str. 250-251 (Prim. prev.)